

İSLAM MEDENİYETİNDE TIP TARİHİNE DAİR YENİ BİR YORUM*

Prof.Dr.Neşet el-Hamârine

Arapçadan çeviri: Eyyüp Tanrıverdi**

Özet: Bu makalede Avrupa bilim tarihi çevrelerinde İslam medeniyeti tıp tarihi hakkında hakim yaklaşımlar ve kabuller ele alınmıştır. Yazar öncelikle bazı Avrupalı yazarların tarafsız bilimsel yaklaşımlarına dikkat çekmiş, daha sonra Yunan teorik tıbbıyla iletişime geçmeden önce Doğu medeniyetlerinde tıp tarihini özetlemiştir. Pratik ve teorik olmak üzere iki hususiyeti haiz tıp ilminin Doğu'daki belirgin özelliği pratik cihettir. Teorik kuram ise Yunan medeniyeti tarafından geliştirilmiştir. Bunun Doğu dünyasına aktarımı İskender ile gerçekleşmiş ve bu tarihten itibaren teorik tıp dahi bilhassa İslam medeniyetinin bilimsel inşa süreciyle büyük ilerleme kaydetmiş ve bu niteliğiyle modern Avrupa tıbbının esası olmuştur. Yazar Avrupa'da bilim tarihi ile ilgili enstitülerin tarihsel gerçekliğe bir türlü eğilme gereği duymadığına dikkat çekmektedir.

Anahtar kavramlar: Doğu tıbbı, Yunan tıbbı, pratik tıp, teorik tıp, Doğu medeniyetleri, İslam medeniyeti

A CRITICAL APPROACH TO THE HISTORY OF MEDICINE OF ISLAMIC CIVILIZATION

Abstract: The author of this paper criticize the current receptions ruling in the environments of science history in Europe and he is of opinion that related scholars and especially associations and institutes of orientalism in Europe are not in the true side. Actually they are not concerned with this part of the matter. Thus, author give us a clear and brief history of medicine in Eastern civilizations from the very beginnig to the late Islamic period. It is easily to be said that the Eastern civilizations having the practise experiment to a great extent come face to face with the theoric medicine through the Grek culture when Alexander the Great invaded the West. And then both practical and theoric medicine was improved side by side and then transmitted to Europe

Keywords: Eastern medicine, Grek medicine, practical medicine, theoric medicine, Eastern civilizations, Islamic civilization

* Neş'et Hamârine, "Nazra hadîse li-fehmi târîhi't-tıbbi'l-Arabî", *Mecelletu't-turâsî'l-Arabî*, sayı 76, (1999), ss.91-114.

** Doç., Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (eyyuptanriverdi@hotmail.com)

Sunuş

Batılı tıp tarihçilerine göre müslümanlar Yunan tıbbını, Bağdat'ta Beytu'l-hikme'nin kuruluşu ile Arapçaya çevrilmesinden sonra öğrenmişlerdir. Bu çalışmada bu görüşü çürütmeye çalışacağız. Buna karşılık Müslümanların "pratik tıbbi" ilk fetihler döneminde Mısır, Şam ve Irak'ta öğrendiklerini kanıtlamaya çalışacağız. Çünkü bu bölgelerde tıp çok gelişmiş idi. Hatta Bizans İmparatorluğu sınırları içinde tıp en çok bu bölgelerde gelişmiş bulunuyordu.

Şöyle ki İskenderiyye ile Harran, Nusaybin, er-Ruhâ ve Cundişâpûr gibi Şam bölgesi kentlerinde Süryanî tıp okulları Grek teorik tıbbını hâlâ yaşatmakta idi. Bu tıp, Bizans İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde de yayılmış bulunuyordu. Müslümanlar ise pratik tıbbı, tercüme asrından sonra veya onun bir sonucu olarak değil, ondan önce öğrenmişlerdi.

*

Ayrıca şu hususu da ele alıp açıklayacağız: Arapların Grek tıp kitaplarına dair araştırmaları ve onları çevirme faaliyetleri, İslam medeniyetinin doğuşu sırasında uygulamalı tıp bilgisinin yükselmiş olmasının bir sonucudur, sebebi değildir.

Arap bilginler, teorik tıbbı Grek kaynaklarından öğrenmeye itina göstermekteydiler. Bu ise onların teorik tıba hayranlıklarının bir sonucudur. Onlar bu tıbbı Mısır, Şam ve Irak'ta kısmen tanımış bulunuyorlardı. Bundan dolayı ısrarla bu eserleri Arapçaya çevirdiler.

Müslümanlar öncelikle pratik tıbbı yani pratik uygulamayı öğrendiler. Bu sayede teorik tıba dair bilgiler edindiler. Böylece teorik tıbbın önemini anladılar. Bu itibarla da teorik tıbbı doğrudan öz kaynaklarından öğrenmek istediler. Bundan dolayı bu kaynakları Arapçaya çevirmeye karar verdiler.

Araplar, İslam'dan önce çevre medeniyetlerden çok uzak değillerdi. Arapların Mısır, Fars, Şam ve Irak ile ticarî ilişkileri vardı. Ayrıca Yemen köklü bir medeniyete sahip idi. Bu medeniyet bedevî kabileleri sürekli bir şekilde etkilemekte idi. Bu kabileler de batıda Sînâ, doğuda Mezopotamya, kuzeyde Şam ve Irak güneyde Fars köfresi ile Yemen arasında konar göçer olarak yaşamakta idiler. Ayrıca Tedmürlülerin ve Enbâtlıların etkili devletleri vardı. Bu devletler çevreleriyle etkileşim hâlinde oldukları gibi İslam'dan çok önce hatta milattan önce bile yarımada bedevîleriyle de

münasebet hâlinde idiler.

İslam'dan kısa bir süre önce iki yeni Arap devleti teşekkül etti. Bu devletlerin bir yandan Bizans, Süryanî ve Fars medeniyetleriyle bir yandan da Arap yarımadası, Şam ve Irak'taki Arap kabileleri arasında ilişkileri vardı. Bunlardan biri Fars İmparatorluğu müttefiki Lahmîler veya Munziroğulları devleti, diğeri de Bizans İmparatorluğu müttefiki Gassanîlerin devletidir.

Mısır, Şam, Irak, Fars topraklarında tıp eski dönemlerden itibaren sürekli bir gelişme sağlamış idi. Bu sürekli gelişme, Mısır'da Eski Mısır medeniyeti ile Irak'ta da Sümer ve Babil medeniyetlerinden itibaren süregelmiştir. Bundan dolayı bu bölgelerin halkı, İskender'in istilasından sonra Makedonyalıların Batı'dan getirdiği tıp bilgilerini takdirle karşıladılar. Bu bilgilerden etkilendiler ve süratle sindirerek sahiplendiler ve bu bilgilerin zenginleşmesine katkı sağladılar. Bu konuda onlar, tıpkı Yunanlılar ve diğeri Batılı halklar gibi tutum gösterdiler. Böylece bu bölgelerde; Helenistik yani Ptolemaios hanedanı döneminde Mısır'da, Selevkoslar döneminde Şam'da ve Roma ve Bizans dönemlerinde tıp oldukça ilerledi.

Buna göre İslam'a yakın dönemlerde Arap Yarımadası'nda Arapların pek çok yerel veya çevreden getirtilen bitkisel ilaçlara dair bilgiye sahip olmaları doğaldır. Aynı şekilde onların hacamat, dağlama, kan alma ve kırıkların kaynaştırılması gibi bazı tedavi yöntemleri hakkında da bilgi sahibi olmaları son derece normaldir.

Günümüz medeniyet tarihçilerine göre İslam fetihleri sırasında Mısır, Şam ve Irak'ta tıp gelişiminin zirvesinde bulunuyordu. Bu tıp Mısırlılar, Babilliler, Kenanlılar ve benzeri kadim halkların birikimi olan geleneksel tıbbın mirasçısıydı. Bunlar Eski Doğu'nun köklerinden süzülen halklardır ve bu bölgede büyük medeniyetler tesis etmişlerdir. Bu medeniyetlerin tıbbı Makedonyalıların getirdiği Yunan tıbbından etkilenmiştir. Aynı şekilde İskenderiye tıp akademisinden de doğrudan etkilenmiştir. İskenderiye tıp akademisi, Grek tıbbının bütün geleneklerini muhafaza etmiştir. Aynı zamanda Bizansın son dönemlerinde sönmeye yüz tutan teorik Grek tıbbını "*Cevâmiu'l-iskenderâniyyîn*"in yazılmasıyla yeniden canlandırmıştır.

Mısır ve Şam halkı "*Cevâmiu'l-iskenderâniyyîn*"i son derece takdir etmiştir. Bu koleksiyon Mısır'da tıp tedrisatında ders müfredatı olarak benimsenmiştir. "*Cevâmiu'l-iskenderâniyyîn*", Cîrcîs er-Re's-aynî tarafından

Süryanîceye de çevrilmiştir. Böylece bu koleksiyonun etkisi, Nusaybin, Harran ve Cündîşâpûr'daki Süryanî okullarına da geçmiştir.

Buna göre Arap fetihçilerin İslam'ın ilk dönemlerinde girdikleri büyük kentlerde Mısır, Süryânî ve Fars tıbbını tanıdıkları sonucunu kolaylıkla çıkarabiliriz. Onlar bu tıbbı takdir etmişlerdir. Uygulayıcı hekimlere güvenmişler ve onları kendi hekimleri yapmışlardır. Müteakip aşamalarda onlardan pratik tıbbı öğrenmişlerdir. Aynı şekilde Grek kültüründen gelen teorik tıbbın önemini de onlardan öğrenmişlerdir.

Böylece işler durulduktan sonra Müslümanlar sözü edilen teorik tıp kültürünü Yunanca kaynaklardan doğrudan öğrenmeye koyuldular. Bu kolay bir iş değildi. Çünkü Bizans döneminde Grek tıp yazmaları çok nadir bulunabiliyordu. el-Me'mûn döneminde Bağdat'ta Beytu'l-hikme'nin kurulması ile Bizans ve İskenderiye kütüphanelerinden bu kitapların yazmaları getirilebildi ve Müslümanlar bunları incelediler, sonra da Arapçaya çevirdiler.

Giriş

Hirshberg, “*Târîhu tıbbî'l-uyûn*”¹ adlı hacimli eserinin ilk bölümlerini eski medeniyetlerde göz tıbbı bahsine ayırmıştır. Daha sonra Yunan ve Roma dönemlerinde göz tıbbı konusunu ele almıştır. Bundan sonra da Araplarda göz tıbbını, peşinden de Orta Çağ'da Avrupa'da göz tıbbını incelemeye geçmiştir. Böyle Hirshberg yeni dönem öncesi bu ilmin tarihini tamamlamıştır. Yeni dönem, Avrupa Rönesans'ı ile başlar. Yeni dönemden sonra aydınlanma dönemi ondan sonra da XIX.yüzyıldaki gelişmeler ve hâlen içinde bulunduğumuz dönem gelir.

Hirshberg'den önce tıp tarihçileri Yunan tıbbını genişçe ele almışlardır. Onlar bu konuda yetkin idiler. Pek çoğu Yunanca ve Latinceyi iyi bir şekilde biliyordu. Yunan tıbbına ait kaynakların çoğu Yunanca veya Latince olarak bu araştırmacıların ellerinde mevcut idi.

Bazı mühim Yunanca kaynaklar, Almanca gibi yeni Avrupa dillerine çevrilmiş bulunuyordu. Ancak bazı Yunanca kaynakların asılları kaybolmuş idi. Bunların sadece Latince veya İbranîce çevirileri bulunuyordu. Bunlar kolaylıkla incelenebilmiştir.

¹ Burada tanıgımız, “Araplarda göz tıbbının tarihi” bölümüdür. Yabancı kaynaklar no: 3'e bakınız.

Dil araştırmaları ise XIX. ve XX.yüzyıllarda oldukça ilerlemiş bulunuyordu.

Bilim tarihçileri, Greklerin başlıca kaynaklarının isimlerini tespit edebildiler. Ayrıca bunlardan Yunanca aslı, Latince ve İbranice çevirileri kaybolmuş olanları da belirlediler. Hatta bu iki dile hiç çevrilmemiş olan Yunanca kaynakların eserlerini de tespit ettiler.

Böylece bilim tarihçileri önemli Yunanca eserlerin büyük çoğunluğunun milâdî IX.yüzyılda ya da bir süre önce veya sonra Arapçaya çevrilmiş olduğunu gördüler.²

Grek tıbbının çağdaş dillere çevirisini yapmak amacıyla tarihçiler ve filologlar bu Arapça çevirileri, pek çok Arap tıp yazmasını ihtiva eden Avrupa kütüphanelerinde aramaya koyuldular.

XIX.yüzyılın sonları ile XX.yüzyılın başlarında Avrupa kütüphanelerinde bulunan Arapça yazmalar incelemeye konu oldu. Bunların fihristleri oluşturuldu. Bazıları yüzeysel olarak tavsif edildi. Bazıları yeteri kadar tanıtıldı. Nihayet araştırmacılar bunların muhtevası hakkında bilgi sahibi oldular.

Bu çalışmalar iki sonucu müncer oldu.

Birincisi: Avrupalı araştırmacılar, milâdî IX.yüzyıldan XV.yüzyıla kadar yedi yüz yıllık süreçte tercüme, telif ve şerh düzeyindeki Arapça tıp yazarlarının çokluğunu anladılar. Böylece tarihçiler medeniyet tarihinin Arap döneminde yer alan hekimlerin ve tabiat bilgininin listelerini oluşturma imkanı buldular. Pek çok araştırmacı bizzat bunu yaptı. “Arap hekimler ve tabiat bilginleri” adıyla bir eser yazan Wüstenfeld bunlardan biridir. Keza “Tarîhu ’l-edebi ’l-Arabî” adlı meşhur eseri yazan Brockelmann da bu araştırmacıların başlıcalarından biridir.

Diğer taraftan Arap milletinin sahip olduğu bu devasa kültür karşısında hayranlıklarını dile getiren araştırmacılar da olmuştur. Bu çerçevede hekim L.Leclerc “Târîhu ’t-tubbi ’l-Arabî” adıyla bir önemli kitap yazmıştır. Doğubilimci Müller de İbn Ebî Usaybi’ a’nın “Uyûnu ’l-enbâ fi tabakâti ’l-etibbâ”

² Steinschneider, geçen yüzyılın sonlarında “Die Arabischen Übersetzungen aus dem Griechischen” adıyla bir kitap yazdı. Bu kitap 1960’ta Graz’da ofset olarak yeniden basıldı. Huneyn b. İshâk Alî b. Yahyâ el-Munecçim’e Yunancadan Arapçaya çevrilmiş olan tıp kitapları hakkında bir risale yazmış idi. Bu risalede sadece Câlînûs’un kitaplarına hasredilmiştir. Bergstrasser, bu risaleyi Almancaya çevirdi. Abdurrahmân Bedevî bu risaleyi yeniden neşretmiştir. Bu önemli risalede Huneyn eski çevirileri değerlendirmiş ve bunların ilmi katı bir şekilde tenkidini yapmıştır.

adlı kitabını tahkik etti. İbn Ebû Usaybi'a'nın eseri, tabî ilimler alanında pek çok yazarı tanıtmış, onların biyografilerine yer vermiş ve kitaplarının listesini tespit etmiştir. Reiske bu tahkikten önce bu kitabı Latinceye çevirmişti.³

İkincisi; Avrupalı tıp tarihçileri, Arapça yazmalarda Grek tıp kaynaklarının çevirilerini aramışlardır. Bunda da amaçları Yunan tıp kültürünü canlandırmak ve bunları yeni Avrupa dillerine çevirmek idi. Bilhassa İbukrât ve Câlînûs'un çalışmalarını aramakta idiler. Çünkü kaybolan Yunanca asıllarına yönelik araştırmalar tamamlanmadıkça bunlar eksik kalmaya devam edecektir.

Hirshberg, bundan kaynaklanan büyük farklılığı anlamıştır. Onun görüşü şöyle özetlenebilir. Yunan tıbbı, Avrupalı araştırmacı için malum hale gelmiştir. Oysa Arap tıbbı tamamen meçhul kalmıştır. Ona göre bunun sebebi tıp tarihiyle ilgilenen Avrupalı araştırmacıların dünya kütüphanelerinde bulunan Arapça tıp yazmalarını kullanamamasıdır.

Avrupalı tıp tarihçisi eğer “asıl kaynaklar” a yani bize yazma olarak intikal etmiş Arapça kitaba kullanamıyorsa örneğin Arap göz tıbbı ile ilgili malumatı nasıl toplayabilir ki? Hirshberg'e göre Leclerc, Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan Arapça yazmalara nüfuz edememiş olsaydı, çok önemli değerlendirmeler ve kıymetli bilgiler ile dolu olan “*et-Tıbbu'l-Arabiyyu*” adlı eserini yazamazdı.

Bu nedenle Hirshberg, “*Tıbbu'l-uyûni el-Arabiyyu*” adlı eserini asıl kaynaklara yani Arapça yazmalara dayanarak yazmaya karar vermiştir. Bu konuda iki arkadaşına dayanmıştır.⁴ Bunların ikisi de önemli doğubilimcilerdir. Biri Lippert, diğeri Mittwoch'tur. Onlar da bu yazmaları okudular, içeriklerini anladılar. Sonra bunları Grek kaynakları ile karşılaştırdılar. Böylece eski dönemlerde Arap yazarın Yunan tıp kaynaklarıyla nasıl ilgilendiğini bunları nasıl kavradığını, anladığını, yeniden ifade ettiğini, yeni bir tasnifle ortaya koyduğunu anladılar. Arap hekimin nasıl Yunan üstatlarını geçip tıp kitapları yazabildiğini anladılar. Arap hekimler iki alanda üstatlarına üstünlük sağladılar. Birincisi ilmi bahsi güzel bir şekilde el alıp

3 Bu kitap büyük Alman bilgini Wüstenfeld'in yazdığı ilk kitaplardandır. Gençliğinde yazdığı bir kitaptır. K - tapta pek çok kusurlar vakidir. Leclerc'in eseri hakkında yabancı kaynaklar no: 12'ya bakınız. Brockelmann'in eseri için yabancı kaynaklar no:8'e bakınız. Yabancı kaynaklar no: 1'e bakınız. Muller'in eseri hakkında no:4'e bakınız.

4 Hirshberg ve iki arkadaşının eserleri için yabancı kaynaklar no:4,5,6'ya bakınız.

tasnif etme. İkincisi bahsi kişisel gayretleriyle zenginleştirme ve yeni buluşlarıyla katkı sağlama.

Hirshberg'in yaptığı bu çalışma sayesinde Arap göz tıbbı hakkında pek çok şey öğrenmiş bulunuyoruz. Bu da Hirshberg'in takip ettiği ilmi yöntem sayesinde. Hirshberg'in yöntemi asıl kaynaklara dayanmak, onları anlamak ve gerek Grek, gerek Süryanî ve Hint olsun, Arap üstatların bilgilerini aldıkları eski kaynaklar ile karşılaştırma şeklinde özetlenebilir.

Avrupalı araştırmacılar şayet Hirshberg ve arkadaşlarının çizgisinde yürümüş olsalardı, dahilî tıp, cerrahî tıp ve tedavi gibi tıbbın diğer alanlarında da benzer sonuçları elde edeceklerdi.

Filhakika iki İngiliz bilgin; Spink ve Lewis ez-Zehrâvî'nin "*et-Tasrîf li-men aceze ani 't-te'lif*" adlı kitabının "cerrahî" kısmını incelemişlerdir. Onlara göre ez-Zehrâvî, gerek Grek gerekse Arap tıbbı olsun eski tıbbı hakim bir hekimdir. O da Alî b. el-Abbâs'ın "*Kitâbu Kâmilî's-sinâ'a*" adlı eserine ve başka eserlere dayanmıştır. Bu iki alim ez-Zehrâvî'nin yaptığı buluşçu katkıları ve onun gerçekleştirdiği köklü tıp çalışmalarını ortaya koymuşlardır.

İlaç alanı da buna benzemektedir. Pek çok araştırmacı, Latin dönemi Avrupa ilaçlarının bütünüyle Arap ilaç kitaplarından alınmış olduğunu fark etmiştir. Bu da tercüme yoluyla gerçekleşmiştir. Çünkü İspanyollar ile İtalyanlar, ilaçlar ve köklerden ilaç elde etme ilmi alanında Latince ve diğer bazı dillere pek çok Arapça eser çevirmişlerdir.

Ancak diğer tıp dalları bilhassa dahilî tıp bu şekilde incelenmiş değildir. Bunun sebebi belki de alanlarının çok geniş olması, bu alanı bütünüyle kavramanın zorluğudur. Bir yazarın tek başına bu koca yazmalar deryasını kuşatması mümkün değildir.

Ancak tarihçiler özellikle de Avrupalı tıp tarihçileri zamanla donuk hâle gelmiş bulunan eski ifadeleri hâlâ yazmaya ve tekrarlamaya devam etmektedirler. Oysa bu ifadelerin neredeyse tamamı gerçeğe aykırıdır. Bununla ilgili en çarpıcı ifade şudur: Arap tıbbı Grek tıbbının harfiyyen çevirisinden ibarettir. Yani Arap tıbbı, Grek tıbbının Arapça yazılmış şeklidir. Ne yazık ki bu gibi ifadeler Avrupa tıp tarihi kitaplarında hâlâ hakimdir.

Bu noktada şunu sormamız gerekir:

Arap bilginlerin bu ifadelerdeki yanlışlığı izah etmede rolleri nedir? Onlar ifadelerdeki yanlışlığı nasıl ortaya koyabilirler? Onlar hakikati açıklamaya nasıl katkı sağlayabilirler? Tıpkı Hirshberg ve diğer ciddi araştırmacılar gibi onlar dahi Arapların gelişmiş bir tıbbıya sahip olduklarını ve bu tıbbın eski milletlerin tıbbına dayandığını fakat kendine has pek çok özelliğinin de bulunduğunu, Arapların köklü katkılarda bulunduğunu, keşifçi eserler ortaya koyduklarını, bu eserlerin dahi tarihte tıp ilimlerinin gelişimini sağladığını ve insanlık tarihini zenginleştirdiğini açıklayabilmeleri mümkün müdür?

Ayrıca şunu da sormamız gerekiyor: Bilim tarihine yönelmiş Avrupa enstitüleri neden bu gerçekleri keşfetmemiştir? Neden hakikati bilmeye karşı görevlerini yerine getirememiştir?

Bu makale kapsamında bu meselenin bütün boyutlarının detaylarına girme imkanına sahip değiliz. Fakat yine de bazı ciddi araştırmacıların görüşlerini özetle tespit etmemiz uygun olacaktır. Hirshberg'in dediği gibi, asıl kaynaklar yani Arapça yazmalar ile ilgilenenler, Doğubilim araştırmaları ile dil, tarih ya da İslam incelemeleriyle ilgilenen enstitülerin ta kendileridir. Arapça yazmaları okuyabilen, tahkik edebilen, anlayabilen ve içeriğini ortaya koyabilen de yine onlardır.

Arapların yaptığı katkıları araştırmak veya tasnif ya da bölümlenme yönteminlerinde yaptıkları iyileştirmeleri ortaya çıkarmak için Arap tıbbını Yunan tıbbı ile karşılaştırması gereken Avrupa bilim tarihi bölümlerine gelince herşeyden önce bunlar Arap dilini bilmezler, ayrıca Batı'daki Arap dili bölümleri veya Doğubilimcilik kurumları ile irtibat kurmazlar.

Aynı şekilde üniversitelerin çoğunda tıp tarihi, tıp fakülteleri üzerinden takip edilmektedir. Bunlar dil ve Doğubilimcilik araştırmaları hakkında hiçbir şey bilmezler. Ayrıca bunlarda "Arapların Grek tıbbını naklettikleri ve onu yok olmaktan korudukları" kuruntusu hakimdir. Bu kuruntuya birazcık ilave izni tanınırsa o da "Araplar da bu tıbbı bazı gözlemlerini ve deneyimlerinin sonuçlarını ilave etmişler ve böylece eski tıbbı geliştirmişler ve tıbbı aldıklarından daha iyi bir şekilde Latin Avrupaya takdim etmişlerdir" hükmünden öteye geçmez.

Biz Araplar da bu "ilave" ile yetindik ve tarihe çok önem veren Avrupalılar tarafından ortaya konan çok mühim bir adım olarak kabul ettik. Hatta

bazılarımız bu “keşif” ile çok sevinmiş ve bununla yetinmiş, böylece Batı’nın tıp tarihine karşı görevini yerine getirdiğine kani olmuştur.

Öyleyse Batı enstitüleri Arap tıp tarihine karşı bilimsel görevini tam olarak yerine getirmemektedir. Bunun sebebi kurumsal algılar, eski vehimlerin hüküm sürmesi veya benzeri şeylerdir. Ancak durum böyle olmayabilir de. Bu esas olarak Batı’nın İslam medeniyetine dair tutumunun ifadesi de olabilir. Burada bu konuya girmek istemiyorum, sadece işaret etmekle yetinelim. Batı enstitülerinin pek çoğundaki Arap araştırmaları ile ilgili bölümler bir yandan Araplara karşıt bir rol üstlenmekte bir yandan da sömürgecilik veya siyonizm düşüncesine bağlı çalışanlarla dolmaktadır. Bu ise bu kurumların pek çoğunun tutumunu anlamak için kafi bir fikir vermektedir. Aksi hâlde Arap tıp tarihi hakkında ortaya konmuş bulunan bazı mühim gerçekleri kitaplarında açıkça yazmamalarını nasıl açıklayabiliriz?

Bir örnek vermek gerekirse, “küçük kan dolaşımı” konusunu ele alalım. Küçük kan dolaşımını ilk defa Arapların tespit ettiği kanıtlanmıştır. İbnu’n-Nefis bu konuda İbn Sînâ ve Câlînûs’a dahi karşı çıkmış ve küçük kan dolaşımı hakkında kadim anlayışın yanlışlığını ortaya koymuş, “küçük kan dolaşımı” gerçekliğini anatomik ve işlevsel olarak açıklamıştır. Bu konunun açıklığına rağmen Batılı tıp tarihi kitapları hâlâ küçük kan dolaşımını keşfini Batılı ilim adamlarına atfetmeye devam etmektedirler. Bunlar ise İbnu’n-Nefis’ten en az üç asır sonra yaşamışlardır. Buna göre bu durumu nasıl açıklayacağız?

Burada bölgemizde ilk medeniyetin doğuşundan itibaren tıp uygulamalarında sağlanan gelişmeler üzerinde duracağız. Ayrıca İslam fetihlerinden bir süre önce yani Arap doğusunun kuzey Afrika ile birleştirilmesinden bir süre önce tıp uygulamalarının durumunu ortaya koyacağız.

Bu meseleyi açıklamaya önem vermemizin sebebi, Batı tıp tarihi kitaplarında Arapların Yunan tıbbının İslam’dan sonra öğrendiği düşünce ve ifadesinin yer almasıdır. Onlara göre Araplar, Yunan tıbbını tam olarak el-Memûn döneminde ihtişamına ve el-Mutevekkil döneminde zirvesine ulaşan çeviri asrından sonra öğrenmişlerdir.

İlk anda önemsiz gibi görünen bu mesele aslında çok önemlidir. Çünkü bu düşünce esas olarak yarımada Arapları ile Şam, Mısır ve Irak bölgesi sakinleri arasında İslam’dan önce mevcut münasebetlerin varlığını reddet-

mektedir. Aynı şekilde yarımada sınırları dışında Arap bulunduğunu görmezden gelmektedir. Oysa Irak ve Şam bölgesinde büyük Arap kabileleri bulunmakta idi. Mesela Mezopotamya bölgesine kadar çıkan Rebîa kabilesi bunlardandır.

Hatta sözü edilen düşünce yarımada Arapları ile Şam ve Irak bölgelerindeki site devletler arasında bile hiçbir münasebet görmez. Burada Gassân ve Munziroğulları devletlerini kastetmiyoruz, Enbât ve Tedmur gibi eski küçük devletleri kastediyoruz.

Tarih yazarının gerçekleri bilmezden gelmesi doğru değildir. Tarih yazarı vakaları siyasi ve ideolojik olarak istediği şekilde açıklayamaz.

Arapların kuzeydeki kardeşleriyle münasebetleri, Irak ve Şam'ı kesin bir şekilde ihtiva etmektedir. Arap kabileleri ile Şam kentleri arasında sürekli bir iletişim bulunmakta idi. Bu kentlerde Süryanî yani Şam ve Irak'a yerleşen Sami milletlerin medeniyeti gelişmiştir. Bu kentler, miladî IV.yüzyılda Hıristiyanlığı benimsemiş idi. Buna göre yarımada Araplarının çölün kuzeyindeki bu gelişmeden habersiz olmaları mümkün değildir.

Arap doğusunda tıp

Uygulamalı tıp ve teorik tıp

Teorik tıp

Uygulamaya konulan teori

Makedon işgalinden önce doğuda tıp

Helenistik dönem

İskenderiye

Süryani tıbbı

Burada son derece özet olarak eski medeniyetlerde tıbbın nasıl doğduğunu, o dönemlerde hangi seviyelere ilerlediğini açıklayacak, eski Greklerin Mezopotamya, Suriye ve Mısır sakinleri ile münasebetlerini ve Greklerin, en eski medeniyetlerin sahipleri olmaları dolayısıyla tıp bilgilerini nasıl bunlardan aldıklarını ortaya koyacağız.

Bundan sonra teorik tıbbın tarihte ilk defa Yunanlarda nasıl ortaya çıktığını ve bu bölgeye nasıl ulaştığını açıklayacağız.

Müteakiben Makedonyalıların bu bölgeye gelişlerinden itibaren tıbbın bu bölgedeki gelişimini takip edecek ve Yunan tıbbının etkisini ve bunun Roma ve Bizans dönemlerinde bu bölgede bulunan tıp ile nasıl etkileştiğini açıklayarak İslam öncesi döneme geçeceğiz.

Ayrıca fetihler sırasında İslam'ın Şam, Mısır ve Irak medeniyetlerine düşmanca bir tutum sergilemediğini açıklayacağız. Çünkü Araplar bu medeniyetlere yabancı değillerdi, aksine bunların en yakın komşuları idiler. Buna ilave olarak İslam'dan önce, hatta milattan önce bu bölgede pek çok Arap devleti kurulmuştur.

Yarımada Arapları ile kuzeyde Irak'ta ve Şam'da yaşayan Araplar aynı şekilde büyük kentlerde yaşayan Süryanîler arasında mevcut münasebetlerin eski olduğu hususuna vurgu yapmalıyız.

Bu bölgelerde fetihten sonra ekonomik, sosyal ve kültürel hayat İslam sancağı altında devam etti. Manevi hayat gelişti. İlim ve sanat ilerledi. Aynı şekilde tıp da son derece gelişti.⁵

Arap doğusunda tıp

Dünyada bilim tarihi çevrelerinde ve doğubilimcilik kurumlarında⁶ herkesin kabul ettiği üzere bir ilim, sanat, disiplin ve meslek olarak olarak tıp takip edilebildiği kadarıyla ilk defa Doğu medeniyetlerinde ortaya çıkmıştır.⁷ Sözlü olarak intikal eden tıp bilgileri Nil, Şam ve Mezopotamya bölgelerinde büyük bir zenginliğe ulaşmıştır. Aynı şekilde tıp ile ilk tedvinler de burada ortaya çıkmıştır. Özellikle eski Mısır'da tıpta uzmanlıkların oluştuğuna işaret eden belgeler vardır.⁸ Aynı şekilde ileri anlamıyla tıp etiği de bu medeniyetlerde bilinmekte idi. Buralarda bu mesleği ve hekimlerin

5 Leclerc, ez-Zehrâvî hakkında 1861'de yazmıştı. Yabancı kaynaklar no:7'ye bakınız. M.S.Spink ve G.L.Lewis, ez-Zehrâvî'nin Cirâha'sını İngilizceye çevirip Arapça metin ile beraber tahkikli olarak yayınlamışlardır. Bu çalışmayı da son derece önemli notlarla zenginleştirmişlerdir. Kitabı adı, On Surgery and ALBUCASIS instruments'tır. Eseri, 1973'te Londra'da Wellcome yayınlamıştır.

6 Çünkü Batı enstitülerinde Arap tıp tarihi incelemeleri bilim tarihi kurumlarında değil doğubilim enstitülerinde yapılmaktadır. Bundan dolayı Arapların bilim tarihine katkıları bilim tarihi uzmanlarından ve onların günlük ilgilerinde uzak kalmaya devam etmektedir. Araplar ve onların gerçekleştirdikleri hâlâ sürgünde ve bilim tarihçelerinin uzağındadır.

7 Bilindiği gibi çok eski zamanlarda tıbbî uygulamalar, kahinler, din adamları ve sihirbazlarla ilgili bir husustu. Ayrıca tıp deneyim ve karşılaştırmaya dayalı bir bilim hâline gelinceye kadar çok uzun zaman geçirmiştir.

8 Eski Mısır'da göz hastalıkları ihtisası doğmuştu. İslam medeni. Göz tabipleri milattan önce iki binli yıllarda çok saygın sosyal bir meslek erbabı olarak kabul edilmekte idiler.

saygınlıklarını koruma altına alan katı kanunlar⁹ konulmuştur. Bu da eski Doğu'da hekimin sahip olduğunu yüksek sosyal statüyü ve bu toplumda hastaya verilen önemi göstermektedir.

Tıp tarihçileri Doğu tıbbının Yunan tıbbının şu veya bu şekilde etkilediğini kabul etmektedirler.¹⁰ Ancak bu etkinin düzeyi ve önemi konusunda hemfikir değildirler.

Pratik tıp ve Teorik tıp

Aynı şekilde Yunan döneminden önce eski tıbbın uygulama açısından çok önem taşıdığı konusunda fikir birliği bulunmaktadır. Bu dönemde tıp, kırıkların kaynaştırılması ve pek çok hastalığın tedavisi ile ilgileniyordu. Ancak teorik izaha seviyesine ulaşmamıştır. Bilakis uygulama deneyimine dayanmaya ve karşılaştırmaya, tecrübeye ve çarelere yönelmeye devam etmiştir.

Başka bir ifade ile hastalığın sebeplerini gösteren, belirtilerini açıklayan, ilaçların hasta üzerindeki tesirini denetleyen kapsamlı tıp teorisi henüz ortaya çıkmış değildi.

Tıbbın tekamül seviyesine ulaşmaya kadar ve teorik nazariyenin doğuşuna müsait seviyeye gelinceye kadar pek çok gelişmeden geçtiği biliyoruz.

Filhakika tıp teorisi kainatın ve hayatın olgularını açıklamaya çalışan eski Grek düşünürleri sayesinde doğmuştur. Sağlık, hastalık ve ölüm dahi bu olgulardandır. Bu şekilde tıp tabiatın insanın çevresinde meydana gelen ve onun bedenini etkileyen olguları açıklamaya çalışan genel felsefi ilkelere dayanmış oldu.

Bu tıp teorisinin genel ilkeleri Yunan felsefesinden doğmuştur. Buna göre insan düşüncesi, insanla ilgili bazı olguları açıklamasına imkan verecek derecede gelişmiş bilgi düzeyine ulaşmamış olsaydı, bu teori doğmayacaktı.

Grek felsefesi tıp nazariyesinde tabiat dört unsur ve dört keyfiyet üzeredir.¹¹

9 Örneğin Hammurabi Kanunu'nda onaylanmış yasalar, bilmeyen kişilerin tababet uygulamaları yapmaları engellenmiştir.

10 Herodot, Yunan hekimlerinin bazı kök bitki ilaçlarının eski Mısır'dan aldıklarına işaret etmekte ve Mısır'ın tükenmez bir ilaç kaynağı olduğuna tanıklık etmektedir.

11 Arap çevirmenler bu felsefi kavramı Yunancadan "أسطقس" (ustukuss) şeklinde arapçalaştırdılar ve çoğulunu da "استقسط" şeklinde türettiler. Anlamı "stoichos" yani "unsur" şeklindedir. Arapçada bu kavramın kullanımı Huneyn b. İshâk'a dönemine kadar çıkmaktadır.

Bütün varlıkların aslı bu dört tekil asla ya da onların karışımına döner. Bu karışım değişik nisbetler ve farklı keyfiyetlerden oluşur. Bu unsurlar, su, hava, toprak ve ateştir. Keyfiyetler ise soğukluk, sıcaklık, rutubet ve kuruluştur.

Bu unsurlardan her biri iki niteliğe sahiptir.

Su, soğuktur ve nemlidir.

Toprak, soğuktur ve kurudur.

Hava, sıcaktır ve nemlidir.

Ateş, sıcaktır ve kurudur.

Bu unsurlar ile keyfiyetlerin bilinmesiyle düşünür kainatta var olan herhangi bir şeyin terkiibini değerlendirebilir ve bunun niteliklerini bilebilir. Aynı şekilde sözgelimi mevsimlerin değişmesiyle ya da yükseklik, alçaklık dolayısıyla coğrafi mekanların değişmesi veya rüzgarların esmesi, bu rüzgarların özellikleri ve estikleri yönün değişmesiyle iklimde meydana gelen değişimleri açıklayabilir.

Tıp esas olarak insan bedeni ile ilgilendiği için bu teoriye uygun olarak insan bedeni de dört karışım içermektedir. Bunlardan herbiri de iki özelliğe sahiptir. Karışımlar şunlardır:

Kan; sıcaktır ve nemlidir.

Sarı safra, sıcak ve kurudur.

Balgam, soğuk ve nemlidir.

Karasafta, soğuk ve kurudur.

Bu karışımların insan bedenindeki dengesi tabii olduğu zaman beden sağlıklı olur ve bedenin mizacı mutedil olur. Ancak bu denge bozulursa beden mizacı itidalden çıkar. Karışımların dengesindeki bozukluğun şiddetine göre de değişim sınırlı veya aşırı olur. Basit bozukluklarda mizac galip karışımın özelliklerinden etkilenir. Bozukluk şiddetli olursa beden hasta hâline girer, yani sağlık sınırından çıkar.

Galip karışımın özelliklerinden etkilenen bu dengelemedeki basit bozukluk belirli özellikler ve hususiyetler ile ortaya çıkar. Bu özellikler insanın hayatını etkiler. Bundan dolayı tutumları itibariyle sağlıklı insanlar dört kısma ayrılmıştır. Her kısmın kendine özgü hususiyetleri ve özellikleri vardır.

Tıp kurumları haricindeki günlük hayatımızda hâlâ mizacın bu dört kısımdan oluştuğunu kabul ederiz ve bu mizaç sahiplerinin özelliklerini

tanırız. Kimisi kan mizacı sahibidir, bunda tabiat keskin ve sıcaktır. Kimisi kara safra mizacına sahiptir. Kimisi de sarı safra mizaçlıdır. Bunlardan her biri belirli özelliklere sahiptir. Romancılar, psikologlar ve hukukçular, hatta halk bu özellikler hakkında değerlendirmelerde bulunur. Bütün bunlar esenlik ve beden sağlığı kapsamında olur.

Bu karışımlardaki dengenin bozukluğu aşırı olursa hastalığa sebep olur. -Burada hâlâ eski tıp teorisinin izahı üzerinden yürüyoruz.- Tedavi edicinin müdahalede bulunması gerekir. Tedavi edici artmış olan karışımı tedavi yöntemleriyle bedenden atmalıdır. Böylece beden itidale döner. Bir kısım ilaçlar, sarı safrayı boşaltır, bir kısmı kara safrayı boşaltır, vs.

Bu tedavi başarılı olmazsa bazı bozukluklar fizyolojik yöntemleri kullanmayı gerektirebilir. Mesela kan karışımı artmış olan hastadan kan almak gibi.

Bu teoriye uygun olarak hekim, bazı insanların sıcaklık, soğukluk gibi harici etkiler sebebiyle diğerlerinden daha çok belirli bir hastalığa yakalanmasını anlayabilir. Aynı şekilde bazı hastalıkların niçin yılın belirli mevsimleriyle ilgili oluşunu anlayabilir. Bazı hastalıklar kışın artar, bazıları yazın, bazıları ilk baharda.

Uygulama alanında teorik tıp

Uzun tıp deneyimlerine ve ince gözlemlere dayalı bu söylemleri düşündüğümüzde eski hekimlerin yaptığı işin büyüklüğünü ve tıp bilgisinin bu hekimlerin sanatsal tecrübesinden ve gayrete dayalı uygulamalarının özü olduğunu anlarız. Aynı şekilde bu tıp bilgilerinin bütün halklara mensup bu düşünür ve hekimlerin, dahi insanların binlerce yıl boyunca süren çabalarının bir özeti olduğunu görmüş oluruz.

Düşünürler, tıp olguları da dahil olmak üzere tabiatın bütün olgularını kendi dönemlerinde egemen felsefi inanışlara uygun olarak açıklamaya çalışmışlardır. Bu gün dahi aynı şeyi yapmıyor muyuz? Bu gün eski açıklamaları kabul edemeyeceğimiz doğrudur. Ancak doğru değerlendirmeleri de görmezden gelemeyiz. Bu değerlendirmeler de oldukça çoktur. Bu gün dahi doğru kabul ettiğimiz pek çok şey belki de gelecekte geçersiz olabilecektir.

Bu tıbbî mülahazaların isabeti, beşeri tecrübenin zenginliği, tedavinin

başarısı ve çoğu zaman tıbbî müdahaleler sebebiyle bu tıp teorisi milattan önce X.yüzyılın ilk yarısından¹² miladî XV.yüzyıla kadar genel olarak saygın ve egemen olmaya devam etti.

Grek ve Helenistik dönemlerinde¹³ aynı şekilde Arap döneminde de bilim bu teoriyi aşamadı. Bu teori, Rönesans'tan sonraya kadar uzun bir süre Latin Avrupa'da da egemen oldu. Bu teori ancak aydınlanma dönemi denilen önceki yüzyılda nihai olarak geçerliğini yitirdi.

Grek yazarlar kitaplarında teorik tıp ile pratik tıbbî birbirinden ayırmışlardır. Arap yazarlar da böyle yapmıştır. Arap yazarlar “*theorie*” kavramını karşılamak üzere “*el-ilmu'n-nazarî*” ya da “*ilm*” veya “*en-nazar*” kelimelerini kullanmışlardır, “*peaxis*” kavramını karşılamak üzere de “*el-ilmu'l-ameli*” ya da “*el-amel*” kelimelerini kullanmışlardır.

Makedon işgalinden önce Doğu'da tıp

Eski Doğu toplumlarında tıp saygın bir meslek olmuştur. Hekimler, Doğu'nun muhtelif bölgelerindeki meslektaşlarının tecrübelerini aktarmışlardır. Böylece ilaç olarak kullanılan tıbbî bitki her yerde bilinir hâle gelmiştir. Doğal olarak dillere göre bu bitkinin ismi farklı farklı olmuştur. Hatta aynı dil kapsamında değişik bölgelerde de değişik isimler kullanılabilmiştir. Meliklerin ve emirlerin saraylarında büyük hekimler görevlendirilmişlerdir. Bir kısmının şöhreti oldukça yayılmış uzak bölgelere ulaşmıştır.¹⁴

Ticari ilişkiler ve komşuluklar sonucunda Doğu tıbbî bir bütünlük formuna ulaşmıştır. Çünkü hekimler tevarüs ettikleri tecrübeleri paylaşmış ve başkalarının tecrübelerinden yararlanmışlardır.

Ne var ki bu doğu tıbbî, klinik uygulaması ve ilaç bilgisi ve bazı cerrahî bilimlerle sınırlı kalmıştır, doğum, kırıkların kaynaştırılması ve yaraların tedavisi gibi.

12 Bu nazariye İbukurât döneminde netleşmeye başladı. Câlinûs dönemine kadar gelişmeye devam etti. Bu dönemde ise nihai şeklini aldı. İbukurât M.Ö.470-377; Câlinûs ise miladî 120-200 yılları arasında yaşamıştır.

13 “Helenistik dönem”, Helenlere ait/onlarla ilgili anlamında bir kavramdır. Helenistik dönem, Doğu'yu istila eden Büyük İskender ile başlar. Bu dönem Helen yani eski Yunanlılar olan Greklere nisbet edilir. Çünkü bu dönemde Helen yani Yunan medeniyeti doğu medeniyetleri ile karşılaşmıştır. Doğu bölgesinde Helenizm milattan önce III.yüzyıldan Roma istilasına kadar devam eder. Doğu bölgesindeki tıp tarihi açısından Helenistik dönem Roma dönemi boyunca da devam eder. Çünkü Romalılar, Yunan tıbbının etkisi altında kalmış ve yeni bir şey üretememişlerdir.

14 Bazı Fars kralları, hanedan ailenin hekimliğini yapmak üzere Mısır'dan hekim talep etmişlerdir.

Bu aşada tıp eski dönemlerden kalma ve aslı itibarıyla kâhinlik ve sihir çağlarına dönen bazı kuruntuların pek çoğundan arınmıştır.

Makedonyalı İskender ile beraber Yunanlılar, Mısır, Şam ve Mezopotamya bölgelerine geldiklerinde, Doğu hekimleri Yunan tıbbını öğrendiler ve onda iki unsur buldular:

Bunlardan birincisi pratik tıptır. Bu ise kendilerinin de uyguladığı tıptan çok farklı değildi. Bunda garipsenecek bir şey yok, çünkü Grekler de esas olarak bilgilerini medeniyet merdiveninde kendilerinden önce yer alan eski Doğu'nun bilimlerinden alan halklardan biriydi.

İkincisi teorik tıptır. Bu da Grek tıp teorisine dayanmakta idi. Bu ise daha önce belirtildiği gibi Doğu için yeni bir tıp idi.

Yunanlılar ile Doğu halkları arasındaki tanışma ve kaynaşmanın bir neticesi olarak insanlık büyük bir ilerleme kaydetti. Bu ilerleme medeniyet, kültür, sanat, meslek ve bilim gibi hayatın bütün alanlarında sağlandı. Halklar bilgiyi karşılıklı olarak paylaştılar. Bu da bilgiyi ruhî ve kalî olarak geliştirdi.

Kenanlılar, yani Fenikeliler ticaretlerinde Kuzey Afrika ve Doğu İberya kıyılarında uzak mesafelere kadar ulaşmış ve buralarda pek çok ticari merkezler kurmuşlardı.¹⁵ Bu ilişkiler sayesinde Akdeniz'de barış havası egemen oldu. Bu sayede Asya, Afrika ve Avrupa arasında denizcilik ve ticaret gelişti. Bu durum milâttan önce X.yüzyıldan Greklerin bazı Kenân veya Kartaca merkezlerine askeri olarak nüfuz etme faaliyetlerinin başlangıcına kadar devam etti.¹⁶ Sonra da Grekleri, Romalılar takip etti. Bu sırada askeri bir karakter alan çekişme unsurunun ortaya çıkışı ile Akdeniz havzasında barış, kardeşlik ve güven havası bulandı. Nihayet Romalılar, Afrika'da Kenanlılara ait Kartaca kentini yaktılar. Böylece Romalılar Akdeniz'e hakim oldular ve kıyılarda oturan halkları hakimiyetleri altına aldılar.

¹⁵ Bu merkezlerin ön önemlisi ve en meşhuru günümüzdeki Tûnus kenti yakınlarında olan Kartaca'dır. F - kat bundan önce Kenân ticaret merkezleri, M.Ö.XII.yüzyılda Atlas okyanusu kıyılarına dayanmış İberya'da Kâdiş'e kadar uzanmıştı. Çok geçmeden Kartaca dahi kendisine bağlı ticaret merkezleri oluşturdu. Meselâ M.Ö.VI.yüzyılda Belyârd adalarında bulunan İbiza gibi yerlerde kurduğu ticaret merkezleri bunlardandır. Kartaca M.Ö.814'te kurulmuştu, ismi Kart Hadş idi.

Akdeniz havzasında en önemli ticaret merkezleri Ugarit ve Sur kentleridir. Her ikisi de Kenan şehridir. Bu ticaretin en önemli hedefi kalay, bakır, gümüş temin etmek, erguvan ayrıca Asya ve Afrika'dan temin edilen Kenan ürünlerini sarf etmektir. Eski Grek kitabeleri, ayrıca Sicilyalı Diodor ve Strabon gibi tarihçiler buna tanıklık etmektedir.

¹⁶ Bu çekişme M.Ö.VI.yüzyılda zirvesine ulaşmıştı.

Kenanlıların medeniyetlerinin bütün unsurlarını Kuzey Afrika'ya ve İberya Yarımadası'na aktardıkları konusunda kuşku yoktur. Doğu tıbbı da bunlar arasında yer alıyordu.

Doğu ile Kuzey Afrika ve İberya Yarımadası arasındaki ilişkilerin eskiliğini anlamamız önemlidir. Bu ilişkiler, mimari, yazı ayrıca fildişi işçiliği, kukla yapımı gibi el sanatları, bardakçılık, özlü sözler gibi medeniyetin diğer unsurlarının yanısıra pek çok dini inanışın ve dil etkilerinin¹⁷ Kenanlılar yoluyla Doğu'dan Batı'ya intikalini beraberinde getirmiştir.¹⁸

Helenistik dönem

Helenistik dönemde bölgemizdeki medeniyet ve sanat tarihini çoğunlukla biliyoruz. Bu dönemde bilim gereken ilgiyi henüz görmemiştir. Bunun sebebi de daha önce işaret ettiğimiz gibi, Batı'da bilim tarihi çevrelerinde egemen olan düşüncedir. Bu düşünceye göre bilim Greklerle başlamıştır. Bundan dolayı Batılı bilim tarihçileri, Doğu'nun bu aşamada mimari, mühendislik ve diğer sanatlarda yaptığı katkılar dışında, bilime pek bir şey katmış olabileceğini beklememektedirler.

Buna bağlı olarak hiç kimse Mısır, Şam ve Mezopotamya gibi en eski medeniyetlerin mirasçısı olan Doğu tıbbı ile Grek işgalcileriyle gelen tıp arasındaki nasıl bir etkileşim olduğunu açıklayan derinlikli bir araştırma yapmanın zaruretini fark etmemiştir. Sözgelimi Makedonlar ile gelen yeni ilaçlar nelerdir? Makedonların Doğu'da tanıdıkları ilaçlar nelerdir?...

İskender krallığının onun vefatından hemen sonra küçük krallıklara bölünmesinden sonra Doğu ile Batı arasında etkileşim bütün gücüyle devam etmiştir. Bundan sonra da Romalılar yeniden Doğu'ya geldiler ve medeniyetleri ve kültürleri eriten bu potaya eklendiler.

Fakat Grek tıbbı egemen olmaya devam etti. Yunanca da yazı dili olmaya ve hekimler arasında iletişim dili olmaya devam etti. Hakim olan Romalıların dili olan Latince önemli bir kitap yazılmadı. Buradan hareketle Roma'nın niçin tıp alanında önderliği sözgelimi Atina'dan veya İskenderiye'den alamadığını anlamaktayız.

¹⁷ Muhammed Harb Ferzât, Delâlat hadâriyye, 65.

¹⁸ Adnân el-Bunnî, el-Alâkât beyne'l-Ken'âniyyîn ve'l-İsbân, 50.

Daha sonra Roma Devleti, Hıristiyanlığı benimsedi.¹⁹ Böylece Hıristiyanlığı gizlice benimsemiş ve onu gizlice yaymaya çalışan Hıristiyanlar ile paganlar arasındaki çekişme durdu. Bu aşamada Şam bölgesi sakinleri, onların yeni dini kabul ettiklerinin işareti olmak üzere “Süryanîler” yani “inananlar” adını aldılar. Dillerine de “Süryanîce” dediler. Böylece eski isim olan “Aramîler” ve “Aramîce” ismi kullanılmaz oldu.²⁰

Eski Doğu toplulukları, Aramîler döneminde kültürel bir birlikte yaşamış idiler. Bu birlikte Bâbil, Keldânî, Asûr, Kenân, Amûrî vb. unsurlar erimiş bulunuyordu. Öyleyse bu eski medeniyetlerin birleştiricisi, Aramîler idi. Aynı şekilde Aramîler beşeri bir tür veya bir ırk olmaktan önce bu yeni kültürün sahipleri olmuşlardır.

Süryanî kültürü, İslam’ın gelişine kadar Şam ve Mezopotamya’da devam etti.

Mısır’da da benzer bir gelişme yaşandı. Çünkü medeniyet rekabetiyle eski Mısır, İskender ile beraber gelen Yunan medeniyetine tesir etmiş ve onlardan etkilendi. Böylece Mısır’da yeni bir dönem başladı. Mısır, Hıristiyanlığı kabul edince kültürü “Kıptî kültürü” adını aldı. Öyleyse “Kıptî kültürü” Helenistik-Hıristiyan dönemde Mısır kültüründen ibarettir.

Roma İmparatorluğu başkenti Roma olan batı ile başkenti Kostantiniyye olan doğu olmakla üzere iki devlete bölününce, bu saygın imparatorluğunun batı bölümleri genel olarak ilim bilhassa tıp alanlarında doğu kısımlarına yetişemedi. Bunda şaşılacak bir durum yoktur. Çünkü eski Doğu ilimlerinin ve medeniyetinin devamını Doğu Roma yani Bizans temsil etti. Bizans bu anlamda Bâbil, Memfis, Nînuvâ’nın devamıdır. Aynı şekilde Atina, Antakya ve İskenderiyye’nin devamıdır.

Bundan dolayı Batı Avrupa’da tıbbın seviyesi geriledi. Bizans İmparatorluğu’nda ise yükselmeye devam etti. Batı Avrupa, mesela Câlînûs’un²¹ kitaplarını kuşatamadı. Oysa Doğu’da bu eserler tamamen

19 Hıristiyanlığın kabulü ve yayılışı kademeli ve gizli bir şekilde gerçekleşti. Öncelikle mahrum bölgeler ile f - kir kesimler yeni dini benimsemekte idiler. Paganlar, bilhassa yönetim Hıristiyanlığın yayılışı ile bir çok şekilde mücadele etti. Buna rağmen er-Ruhâ kırallığı I.yüzyılda Hıristiyanlığı resmen kabul etti. (Pikolivskaya, Hibbî). Bizans devleti ise Kostantin dönemine kadar Hıristiyanlığa müsamaha göstermedi. Bizans Hıristiyanlığından ancak IV.yüzyıldan itibaren söz edilebilir.

20 Bkz. Pikolivskaya, Hibbî, Atiyye gibi yazarların eserlerine bakınız.

21 Câlînûs, milâdî II.yüzyılda yaşadı. Hayatının bir bölümünü Roma’da geçirdi. Ancak eserlerini anadili olan Yunanca yazdı.

anlaşılır oldu ve inceleme ve yorumu konu oldu.

Ancak teorik tıbbın gelişmesi Bizans döneminde durakladı ve donuklaştı.²² Bu donukluk bir süre devam etti. Nihayet İskenderiyye'de²³ ve daha sonra İslamî dönemde onu canlandırma girişimleri yaşandı.²⁴

Bölgemiz tıp tarihinin Helenistik dönemi iki aşamadan geçmiştir:

Birincisi, paganlık dönemidir. Bu dönem, milattan önce III.yüzyıl ile milattan sonra III.yüzyıl arası dönemi kapsar. Bu dönemde Şam'da Selevkoslar, sonra Romalılar hükmetmiştir. Nihayet Roma Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Bu dönemde Mısır'da Ptolemaios hanedanı, onlardan sonra da Romalılar hükmetmiştir.

İkinci dönem bölgenin miladi IV.yüzyılda resmi olarak hıristiyanlaşması ile başlar, İslam'ın gelişine kadar sürer.

Bu dönemde tıbbın tedvin dili öncelikli olarak Grekçe idi, Süryanîce Doğu'da ikinci dil, Mısır'da da Kıptîce ikinci dil konumunda idi.

Bu dönemde Doğu toplumları Yunan felsefesini tanıdılar. Hatta onun özellikle de yeni akımlarının zenginleşmesine katkı sağladılar.²⁵

İskenderiyye

Makedonyalı İskender işgal için Doğu'ya geldiğinde beraberinde hocası Aristo'dan mülhem yeni fikirler de getirdi. Buna göre alemşumul bir medeniyetin oluşumuna hazırlık olmak üzere Batı ile Doğu'nun görüşmesi ve etkileşmesi zaruri görülmekte idi. İskender dahi Batılı bazı toplulukları Doğu'ya naklederek buralarda iskanlarını sağlamak istedi. Yeni bazı şehirler inşa etti. Onun bazı ardılları da böyle davrandılar.

Filhakika hiçbiri İskenderiyye gibi başarılı olamadı. İskenderiyye Doğu'nun Batı ile imtizacı, beşeri unsurların etkileşimi, bilgi değişimi, etkileme, etkilenme konusunda hızlı bir şekilde meyvesini verdi. İskenderiyye, tıp-felsefe akademisi, kütüphanesi ve müzesi ile parladı.

22 Krş. Sezgin, Târîhu' t-tıbb, 38.

23 Cevâmiu'l-İskenderâniyyin'i kastediyoruz.

24 Bkz. Sezgin, Târîhu' t-tıbb, 38.

25 Özellikle yeni eflatunculuğu kastediyoruz. Çünkü teorik tıp, İslam'dan önce özellikle Latinler arasında ön - mini yitirmiş bulunuyordu.

İskenderiyye, İslam fetihlerine kadar uzanan dokuz asırlık hayatında yükselme, donukluk ve gerileme dönemleri yaşadı.²⁶ Yükseliş dönemlerinden birinde dünyada tıp ilimlerinin birinci merkezi hâline geldi. Büyük yorumcu Hîrûfîlûs, meşhur fizyolog Îrâzistrâtûs, İskenderiyye’de çalıştı.²⁷

Bazı araştırmacılar İskenderiyye’nin donukluk dönemlerinden birinin milâdî II.yüzyılda yaşandığına inanmaya maildir. Câlînûs bu dönemde İskenderiyye’yi ziyaret etmiştir.

İskenderiyye, parlak dönemlerinden birini de İslam’dan hemen önce yaşadı. Bu da teorik tıp bilimlerinin bütün Bizans dünyasında bilhassa Latin Batı’da donuklaştığı ve durgunlaştığı dönemden sonra oldu. İskenderiyye akademisi bunu fark etmiş ve teorik tıbbi yeniden canlandırmak için başarılı bir girişimde bulundu. Bunun için tıbbın temel kitaplarından yirmi tanesini tespit etti.²⁸ Bunlardan dördü İbukrât, diğerleri Câlînûs’a aittir. Bu kitaplar öğretime uygun bir şekilde sıralandı. Daha sonra bu kitaplar öğretim amaçlarına uygun bir şekilde özetle yeniden yazıldı.²⁹ Bu öğretim koleksiyonu, “*Cevâmiu’l-İskenderâniyyîn*” adıyla şöhret buldu. “*el-Cevâmi*” burada “*el-mulahhasât*” anlamındadır.

İskenderiyye bu şekilde yeniden teorik tıba itibar kazandırdı. Bu sırada dünyanın durumu değişmiş bulunuyordu. Akdeniz’in kuzeyinde Yunanca konuşan bölge, bu tehlikenin önemini kavrayacak durumda değildi. Çünkü Grekler bu esnada medeniyet vakalarının cereyan ettiği sahneden çekilmek üzere idiler. Doğu ise bu sahnede yer almaya hazırlanıyordu. Bu nedenle “*Cevâmiu’l-İskenderâniyyîn*” Yunan dünyasında kayda değer bir yankı uyandıramadı.³⁰ Bunun önemini anlayanlar ise Mısır ve Şam hekimleri oldu.

Mısır’da yeni kurulmuş olan tıp okullarında “*Cevâmiu’l-*

26 İskenderiyye Akademisi’nin son dönemleri hakkında Meyerhof’un (Mine’l-İskenderiyye...s.40-53, çev. Bedevî) eserine bakınız. Müttehassıslar tarafından yapılan pek çok araştırmaya dayanarak Meyerhof’a göre miladi IV.yüzyıl sonlarında İskenderiyye’de ne pagan felsefî bir akademi ne de bir kütüphane vardı. Bu araştırmaların en önemlileri ise Breccia ve Forlani’nin çalışmalarıdır. Ayrıca bkz. Kanavâtî, el-Mesîhiyye, 68-70.

27 Herophilos, M.Ö.330 tarihlerinde şöhret yapmış, Exasistratos ise yaklaşık M.Ö.330-250 tarihleri arasında yaşamıştır.

28 Bu sayı etrafında araştırmacıların görüşleri farklıdır, bkz. Meyerhof, 45.

29 Bu çalışma bir hocalar ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Stephanas, Gessios, Marinos bunlardandır. Tercihe göre bu çalışma milâdî VI.yüzyılda yapılmıştır. el-Kıftî’nin yer verdiği üzere çalışma Ankalavus ile işbirliğiyle yapılmıştır, bkz. Meyerhof, Mine’l-İskenderiyye...s.45-53; Sezgin, Târih...s.142; Kanavâtî, el-Mesîhiyye, s.69.

30 Bkz. Sezgin, Târih...s.140-143.

İskenderâniyyîn” ders kitabı olarak okutulmaya başladı. Süryanî dünyasında ise bu koleksiyon, Şam, özellikle de en önemlileri er-Ruha ve Nusaybin olmak üzere kuzey kentlerindeki akademilerde tıp öğretiminde esas kaynak olmak üzere Yunancadan Süryanîceye çevrildi.

Süryanî Tıbbı

Kuzey Suriye kentlerinin hıristiyanlaşması ve dini bir misyon faaliyetine başlamasından sonra Süryanîler, kuzeyde ve doğuda yaşayan halklarla iletişim kurmak için daha çok bilgiye ihtiyaç duyduklarını fark ettiler. Bundan dolayı bu noktada kendilerine yarar sağlayacak olan dini bir karakter göstermeyen Yunan felsefesini tercüme etmeye yöneldiler.

Hıristiyanlık, tarihindeki en önemli mezhep bölünmesini bu dönemde yaşadı. Bu bölünmenin kahramanları o dönemde ilim ve kültür merkezi olan İskenderiyye, Antakya vb. şehirlerden çıkan dinî şahsiyetlerdi.³¹

Mezhep tartışmaları sırasında bilginler, Aristo mantığına öncekinden daha çok ihtiyaç duyduklarını fark ettiler. Aynı şekilde mübtedilerin bilimlerin, matematiğin ve felsefenin temel ilkelerini öğrenebilecekleri okullar kurmanın önemini de anladılar.

Böylece bu okulların sayısı arttı. Bazıları gelişti. Enstitü ya da fakülte düzeyine ulaştı. Bunların en önemlileri, Nusaybin ve Ruha akademileridir.³²

Süryanîlerin Yunan felsefesini tanıması, Yunan tıbbına olan ilgiyi daha da arttırdı. Bunun sonucunda da bazı dinî okullar, dinî-tıbbî okullar karakterine büründü.³³ Ayrıca bilimsel tıp akademileri de kuruldu.³⁴

Filhakika Süryaniler, sadece coğrafi açıdan değil, aynı zamanda medeniyet ve bilim açısından da eski Doğu'nun varisleridir. Süryanî kültürünün nüfuzu batıda Şam'dan doğuda Irak'a kadar uzanmıştır. Aynı şekilde Fars topraklarına, Anadolu'ya ve Ermîniyyâ bölgelerine de ulaşmıştır. Süryanîce dahi bütün bu bölgelerde ticaret ve diplomasi dili olmuş ve Orta Asya'ya kadar yayılmıştır. Buna göre Süryanî bilginler eski bilimsel tıbbı, aynı şekilde Helenistik dönemde meydana gelen bütün Yunan etkilerini iyice

31 Mesela Arius ve Nestorius, Hıristiyanlıkta mezhep bölünmesi tarihinde meşhur kişiliklerdir. Bkz. Kanavâti, 78.

32 Bu akademiler hakkında bkz. Kanavâti, el-Mesîhiyye, 76-78; Bebolifiskâyâ, 91-107.

33 Bkz. Hâfiz, es-Suryân... Araştırmacı bu konu ile ilgili araştırmalara geniş yer ayırmıştır.

34 Mesela Cundîşâpür. Bkz. Hâfiz, es-Suryân, keza bkz. Pikolivskaya, 100; Kanavâti, el-Mesîhiyye, 80.

biliyorlardı. Süryanî tıp akademilerinde de teorik Yunan tıbbı da iyice kavranmış bulunuyordu.

Süryanî döneminde atılan en önemli adım, “*Cevâmiu'l-İskenderâniyyîn*”in Yunancadan Süryaniceye çevrilmesidir. Bu çeviriyi hekim ve felsefeci Sergîs er-Re's-aynî yapmıştır.³⁵ Sergîs, İskenderiyye Akademisi'nde tıp öğrenimi görmüş, sonra da hekim başı olmak üzere Fırat havzasında bulunan Re's-aynî kentine dönmüş idi. Burada çeviri alanında büyük bir faaliyete başladı. Aristo, Câlînûs ve Furfûriyûs'un kimi meşhur eserlerini Süryaniceye çevirdi.³⁶

Sergîs er-Re's-aynî, miladî VI.yüzyılın en seçkin kişiliklerinden biri olarak; meşşâî bir felsefeci ve tıp tarihine damgasını vuran bir hekim olarak tarihe geçmiştir. Sergîs, Aristo ile Câlînûs'un görüşlerini uzlaştırmaya çalıştı. Bu uğraşı ile İslamî dönemde pek çok düşünür için kapı aralamış oldu.

Sergîs'in Câlînûs'tan yaptığı çeviriler, Huneyn b. İshâk gelinceye kadar Süryanî dünyasında büyük ilgi görmeye devam etti. Huneyn, onu geride bıraktı.³⁷

Şam bölgesi tarihinin Süryanî döneminde pek çok tıp kitabı yazıldı. Bunlar da İslam döneminde tıp bilgisi kaynaklarının en mühimlerini oluşturdu. Bunların en başta gelenleri, Şlîmûn, Şem'ûn ve Yûhannâ b. Serâpiyûn'un eserleridir.³⁸

İslamın doğuşu sırasında Şam ve Irak bölgeleri özellikle Antakya, er-Ruhâ, Nusaybîn, Harrân, Amid, Re'su'l-ayn gibi kuzey kentleri eski tıp bilgisi özellikle de Yunan teorik tıbbı alanında oldukça yetkindi.

İslam'dan önceki dönemde en önemli gelişme, Cundişâpûr'da meydana geldi. Cundişâpûr müstakil büyük bir gelişme gerçekleştirmişti. Tıp öğretiminde önemini kanıtlayan seçkin yöntemi, öğretimin hastanede yapılması üzerine kurulu idi. Bu yöntemiyle Cundişâpûr bu fikirlerin süratle Bağdat'a geçmesine katkı sağladı.

35 Sercîs 536 yılında vefat etmiştir. Bkz. Sezgin, s. 177; Pikolivskaya, 219-243.

36 İskenderiyye'de Hannâ Filûbûnus'tan öğrenim gördü. O dahi İskenderiyeli Amûniyûs'un seçkin bir öğrencisidir, Pikolivskaya, 224.

37 Huneyn, Alî b. Yahyâ'ya yazdığı meşhur “Risâle”sinde Sercîs'in Câlînûs'tan yaptığı çeviriler ile ilgili kanaatlerini belirtmektedir. Kimi zaman düzeltmeler ve yorumlar yapmaktadır, bkz. Pikolivskaya, 242. Keza Huneyn'in Câlînûs'un kitaplarına dair bu risalenin Bergstrasser neşrine bakınız.

38 Bkz.Sezgin, 172-182.

Yunan tıbbının akıbeti

Eski Yunan yani Grek hekimlerin tıp bilgilerinin büyük bölümünü eski Doğu'dan almışlardı. Yunan tıp tarihçileri bunu kabul etmektedirler. Bundan sonra ilim meşalesini yaktılar ve bir tıp nazariyesi geliştirdiler. Bu nazariye yüzyıllarca geçerliğini korudu. Bu bilginler hem teorik hem de pratik tıp hakkında kitaplar yazdılar. Bu kitaplar tarih boyunca geçerliklerini korudular.

Fakat Grekler çok geçmeden askerî buna bağlı olarak da siyasî önemlerini yitirdiler. Acaba Romalılar, Yunanlıları mağlup edince tıp bilimleri alanında onların halefi olabildiler mi?

Romalılar bu rolü yerine getiremediler. Ne dilleri telifte Yunancanın yerini alabildi, ne de onlar Yunan tıbbını geniş imparatorluklarının bütün bölgelerine yayabildiler. Buna göre Batı Avrupa, tıp bilgisi ve bunun klinik uygulaması noktasında sürekli geriledi.

Tıbbın bu imparatorluğun doğu bölgelerinde gelişmeye devam etmesine dair en makul izah şudur: Bu bölgeler eski bilimin ve köklü medeniyetin varisleri idi. Batı Avrupa ise Romalıların Doğu'dan getirdikleri bilimden yararlanma imkanı verecek böyle bir geçmişe sahip değildi.

Burada bir örnek üzerinde duracak olursak günümüzdeki İspanya olan İberya Yarımadası'nın İslam fetihlerinden önceki durumunu ele alabiliriz. Tarih, İslam öncesinde bu bölgede kayda değer bir tıp ilminin varlığına dair bir şey söylememektedir. Bu bölgenin, Doğu ile eski kültürel ve medeniyet münasebetlerinin varlığı sebebiyle diğer Batı Avrupa bölgelerinden farklı olduğu doğrudur. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu münasebetlerde, tıp uygulamalarının düzeyi fazla ileri değildir. Bunun izahı için şunu hatırlamamız yerinde olur: Doğu'da tıp alanında yaşanan büyük gelişme, Süryanî-Kıptî döneminde; yani Kartaca'nın yıkılması ve Roma'nın bu ilişkilerin sürmesine kati bir engel hâline gelmesi sebebiyle Doğu ile İberya arasındaki ilişkiler koptuktan sonra meydana geldi.

İskender, Doğu'ya geldi. Amacı Helen kültürünü Doğu'ya götürmekti.³⁹ Vakıa ise bizzat Helenizm, Doğu'dan aldı ve bu aldıklarına özel bir karakter kazandırdı.

³⁹ Kanavâtî, el-Mesîhiyye, 66.

Fakat Doğu'nun Yunan tıbbına karşı yaptığı önemli şey, onu yok olmaya karşı korumasıdır. Yunan tıbbı Batı Avrupa'da tesir ve kültür açısından yok oldu. Doğu'da ise Süryaniceye ve Arapçaya çevrildi. Yunan tıp yazmalarının büyük bölümü zamanın olayları dolayısıyla kaybolunca, Hülagu'dan ayrıca İspanya engizisyon mahkemelerinden kurtulmuş olan Arapça çevirileri vasıtasıyla bunların içeriğini öğrenmek mümkün oldu. Bu çeviriler olmasaydı, Yunan tıp mirasının büyük bir kısmı tarih olacaktı.

Rönesans döneminde Avrupa, Yunan tıp kaynaklarına dönmek isteyince bunlardan çok az bir kısmını bulabildi. Bu durumda zorunlu olarak Arapçaya yani Yunan tıbbının Arapça çevirilerine dayanmak zorunda kaldı.

Avrupa, Arapça tıp kitaplarını ise Orta Çağ'da tanımıştı ve bunların önemini anlamıştı. Bunların büyük kısmını zaten Latince veya İbranîceye çevirmişti.

Latin Avrupa, Rönesans'tan bir süre önce Arapça tıp kaynaklarını tanımıştı. Çünkü bu kaynaklar XI.yüzyılda Salerno'da akabinde de XII.yüzyılda ve takip eden zamanlarda Tuleytula'da Arapçadan Latinceye çevrilmiştir. Bu kaynakların içeriği yaklaşık olarak tıp öğrencilerinin tahsil ettiği yegane bilimsel bilgi olmuştu. Peki Latin Avrupa niçin Grek tıp kaynaklarını tanımak istedi? Buna dair cevaplardan biri şöyle der: Bu bilgide ilerleme çabasıdır, Arapların bilgilerini aldığı kaynakları tanıma isteğinin bir belirtisidir. Araplar kendi kaynaklarında İbukrât'ı ve Câlînûs'u çok yüceltiyorlardı. Latin bilginler de bunu gördüler. Onlar da İbukrât ve Câlînûs'un ne yazdığını öğrenmek istediler. Bunu da doğrudan ve kendi kaynaklarından görmek istediler. Ancak bu kaynaklar nerde? Avrupa'da eski Yunan tıp yazmalarının hâlâ mevcut olması mümkün tek yer eski manastırların kütüphaneleriydi. Fakat bunların da sayısı çok az olup maksadı gerçekleştirmek için yeterli değildi. Bu durumda geriye Arapça kitaplara dayanmak ve Grek kaynaklarını aramak kalıyordu. Yunanca asıllar bulununcaya kadar da bunların Arapça çevirilerine dayanmak kaçınılmaz oluyordu.

Avrupa, Orta Çağ'ın sonları ile Rönesans'ın başlarında Arap tıbbı ile Yunan tıbbını tanıyınca Arap yazarları Yunan yazarları sırasına koydu. Avrupa'da eski bir resimde dört büyük üstadı; İbukrât, Câlînûs, Huneyn ve İbn Sînâ bir arada görülmektedir. Yine Orta Çağ'a dönen pek çok belge İbn Mâseveyh, İbn Serâpiyûn, er-Râzî, el-Mecûsî, İbnu'l-Cezzâr, ez-Zehrâvî,

İbn Sînâ gibi pek çok Arap müellifin Avrupa tıp öğretimindeki saygın yerini gözler önüne sermektedir.

Eski Avrupalılar, Arap müelliflerin tıp tarihindeki yerini kabul ediyorlardı ve onları ayrıcalıklarını takdir ediyorlardı, ayrıca tıp öğretiminde onlara dayandıklarını ifade ediyorlardı. Öyleyse Arapların katkılarını kimler kabul etmemektedir?

Bu ne zamana kadar görmezden gelinecek?

Şunu hatırlamalıyız: Eski Yunan yazarların ilim tarihinde eski Doğu'nun önemini kabul ediyorlar ve onları takdir ediyorlardı. Tıp öğretiminde onlara dayandıklarını ifade ediyorlardı. Öyleyse eski Doğu'nun katkılarını kimler kabul etmemektedir? Bu kabul etmeme ne zaman ortaya çıktı?

Birbirine benzeyen bu iki soru tek bir cevaba işaret etmektedir. XV.yüzyıldan sonra yeni bir çehreye bürünen modern Avrupa. Bu yüz Doğu'ya karşıt bir görüşe sahiptir. Doğu'nun insanlık tarihindeki bütün yararlı izlerini örtbas etmeye çalışmaktadır. Bu yüz Batı'yı haçlı savaşlarına ve Roma savaşlarına döndürmektedir. Burası bu konu hakkında ayrıntıya girmeye müsait değil. Burada bitirelim.

Arapça Kaynaklar

1. *Tabakâtu'l-etibbâ ve'l-hukemâ*, tahkik: Fuad Sezgin, Kahire 1955.
2. *el-Fihrist*, İbnu'n-Nedîm, I-II, nşr: Flügel; yeni baskı, Beyrut 1978, Leipzig 1871-1872.
3. *İhbâru'l-Ulemâ bi-ahbâri'l-hukemâ*, el-Kiftî, nşr. Lippert, Leipzig 1903.
4. *Uyûnu'l-enbâ fî tabâkâti'l-etibbâ*, İbn Ebî Usaybia, yeni baskı, Beyrut 1965; nşr. Müller, I-II, Kahire 1882-1884.

Yabancı Kaynaklar:

1. Brockelmann, C.; *Geschichte Der Arabischen Literature, I-II, Supplementband, I-III*, Weimar-Berlin-Leiden, 1898-1902, 1937/1943.
2. *Encyclopaedia of Islam*, Leiden-London 1908-1938, new edition Leiden-London, 1960, ciltlerin baskısı devam ediyor.

3.Hirshberg, J.; *Geschichte Der Antenneheilkunde – In; -Graesse-Saemisch –Handbuch Der Geampten Augenhelknd – 12 Band. Gesch.D.Ang.Im Atertumhum.* – Leipzig 1899, 13 –Band: (*Geshichte Der Ang. Der Den Arabern*). –Leipzig 1908-Gecshichte Der Ang In Mittelalta.

4.Hirshberg, J.; *Die Arabischen Lebrbücher Der Angen Heilkunde*, Berlin 1905.

5.Hirschberg, J., J.Lippert; *Ali Ibn Isa Erinnerungsbuch Für –Augenartze*, Leipzig 1904.

6.Hirschberg, J., J.Lippert, E.Mittwoch; *Die Arabischen Angenartze II*, Halifa, -Salan Ad – Din, Leipzig 1905.

7.Leclerc, L.; *La Chirurgie D’Abulcasis*, Paris 1861.

8.Leclerc, L.; *Historie De La Medecine Arabe, I-II*, Paris 1876.

9.Sarton G.; *Introduction to the History of Science, I-III*, Baltimore 1937-1949.

10.Sezgin F.; *Geschichte Des Arabischen Schripttums*, Band III, Leiden 1970.

11.Wüstenfeld, F.; *Geschichte Der Arabischen Artze Und Naturforscher*, Hildeschein 1963, (Erste Auflage Göttingen 1840).

Arapça İncelemeler:

1.Eddî Şîr, *Medresetu Nisibîn eş-şehîret*, Dâru mektebeti’l-âile, Haleb.

2.Ahmed Emîn, *Fecru’l-İslâm*.

3.el-Nebî D.Adnân, “el-Alâkâtu’l-Kenâniyyîn ve’l-Fenîkiyyîn ve’l-İsbân fi’l-ezmineti’l-akdem”, *es-Sakâfetu’l-Arabiyyetu’l-İsbâniyyetu abre’t-târih*, içinde, Vizâretu’s-sekâfe Dimaşk 1991.

4.Bergstrasser; “Risâletu Huneyn b. İshâk ilâ Alî b. Yahyâ el-Munecim fi zikri mâ turcime min kutubi Câlînûs bi-ilmihî ve ba’du mâ lem yutercem”, çev.Abdurrahmân Bedevî, *Dirâsât ve nusûs fi’l-felsefe ve’l-ulûm inde’l-Arab*, içinde, el-Muessesetu’l-Arabiyye li’d-dirâsât ve’n-neşr, Beyrut 1981.

5.Nina Pikolivskaya, *Sekâfetu’s-Suryân fi’l-kurûni’l-vustâ*, çev.Muhammed Halef el-Cerâd, Dâru’l-ilm, Moskova 1979.

6.Hâfiz D.Şâdiye Tevfik; *es-Suryân ve târihu’t-tibb*, Nahdatu Misr li’t-tibâa ve’n-neşr, Kahire 1993.

7. Hibbî Yûsuf; *el-Merâkizu's-Suryâniyyetu's-sekâfiyye*, Mecelletu'l-Mecmei'l-ilmî el-İrâkî özel yayını, Beyrut 1985.

8. el-Hattâbî, Muhammed el-Arabî, *et-Tibb ve'l-etibbâ fi'l-Endelusi'l-İslâmiyye, I-II*, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut 1988.

9. Râşid Ruşdî; "Târîhu'l-ilm ve'l-atâi'l-ilmî fi'l-vatani'l-Arabî", *el-Bâhis* dergisinde.

10. Sezgin, Fuad; *Muhâdarât fi târihi'l-ulûmi'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye*, Frankfurt 1984.

11. Sûrdîl, Dominik Vecânin, *el-Hadâretu'l-İslâmiyye fi asriha'z-zehebiyyi*, Dâru'l-hakîka, Beyrut 1980.

12. Atiyye Corc; *el-Eseru's-Suryâniyyu fi'l-hayâti'l-fikriyye ve'l-ilmîyye fi bilâdi's-Şâm*, Dâru mektebeti'l-âile, Haleb.

13. Fezâret Muhammed Harb; "Delâlât hadâriyye fi kirâetin Arabiyyetin li-nassayni Bûniyyeyni min İsbânyâ", *es-Sekâfetu'l-Arabiyye-el-İsbâniyye abre't-târîh*, içinde, Vizâretu's-sekâfe, Dımaşk 1991.

14. Kanavâtî el-Eb ed-Duktûr Corc Şahâte; *el-Mesîhiyye ve'l-Hadâretu'l-Arabiyye*, el-Muessesetu'l-Arabiyye li'd-dirâsât ve'n-neşr, Beyrut.

15. Meyerhof, Max; "Mine'l-İskenderiyye ilâ Bağdâd"; çev. Abdurrahmân Bedevî, *et-Turâsu'l-Yûnânî fi'l-hadâreti'l-İslâmiyye*, içinde, Dâru'l-kalem, Beyrut.

16. Watt, Montgomery; *Eseru'l-hadâreti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye alâ Ūrubbâ*, çev. Câbir Ebî li-câbir, Vizâretu's-sekâfe, Dımaşk 1981.

